

דף שבועי

בס"ד

פרשת ואתחנן, תשפ"ו, מספר 1678

אש התמיד בסנה ובמעמד הר סיני

דוד כהן-צמח

כאן משה מנסח מחדש את ה"אני" שלו. על השאלה "מי אנכי" הוא משיב "אנכי מלמד אתכם... אנכי מצוה אתכם... למדתי אתכם... פֶּאֶשֶׁר צוֹנֵי ה' אֱלֹהֵי". כלומר: ה' לימד אותי את החוקים, ואני הוא המורה המלמד שלכם.³ יש לתת את הדעת לעובדה מרתקת: כפי ש"אנכי" בדברי משה בשם ג'יא הוא "אנכי" הראשון שלו, גם כאן (דב' ד:א) "אנכי" הוא הראשון בנאומו בספר דברים! וכך סוף שליחותו של משה סוגר מעגל עם תחילת שליחותו.

תוך כדי מענה לשאלה "מי אנכי" משיב משה גם מענה חלקי לשאלה שהוא שאל אודות ה': "מה שמו?" (שם' ג:יג). בשאלה זו כוונתו להבין את מהות האל. כעת משה משיב לשאלה זו: האל הוא, בין היתר, המורה המלמד של משה ושל ישראל.⁴ ואולם, השאלה הזו מחייבת מענה רחב ועמוק יותר. לכך מקדיש משה את המשך נאומו בפרשה. משה אומר: "כי מי גוי גדול אשר לו אֱלֹהִים קרבים אליו כה' אֱלֹהֵינוּ בכל קראנו אֱלֹהֵינוּ" (דב' ד:ז). הגדרת האל כמי שקרוב מאוד לעמו תואמת לדברי ה' בסנה "אֲהִיָּה אֲשֶׁר אֲהִיָּה עִמָּךְ" (שם' ג:יב-יד).⁵ הביטוי העמום "אֲהִיָּה אֲשֶׁר אֲהִיָּה" עשוי להתפרש "ההווה עמהם שלעולם נזכר הוא להם".⁶ לפי פירוש זה שם ה' הוא ביטוי להווה מתמדת, נוכחות מתמדת, הן בזמן והן במרחב. ומתוך העמקה נוספת בשאלת "מה שמו" מגיע משה למסקנה המתבקשת בדבר אחדות האל.

כִּי שָׁאֵל נָא לִימִים ראשונים אשר היו לפניך לִמֵּן הַיּוֹם אֲשֶׁר בְּרָא אֱלֹהִים אָדָם עַל הָאָרֶץ וְלִמְקַצֵּה הַשָּׁמַיִם וְעַד קֵצָה הַשָּׁמַיִם הַנְּהִיָּה כְּדָבָר הַגָּדוֹל הַזֶּה אוֹ הַנִּשְׁמַע כְּמָהוּ. הַשָּׁמַע עִם קוֹל אֱלֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כְּאִשֶּׁר שָׁמַעְתָּ אֶתְּהָיָה אוֹ הַנִּסָּה אֱלֹהִים לְבֹא לְקַחַת לִי גֹי מִקֶּרֶב גֹּי בְּמִסַּת בְּאֶתֶת וּבְמִלְחָמָה וּבִיד חֲזָקָה וּבְזֹרֹעַ נְטִיָּה וּבְמוֹרָאִים גְּדִלִים לְכָל אֲשֶׁר עָשָׂה לָכֵן ה' אֱלֹהֵינוּ בְּמִצְוֹתָיו לְעִינֶיךָ אֶתְהָרָא לְדַעַת כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים אֵין עוֹד מִלְּבָדוֹ (דב' י:לב-לה).

בעקבות כך, הניסוח העוצמתי של האני מאמין של עם ישראל: "שָׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד" (דב' ו:ד). ברבות הימים התפרשה הצהרה זו על ידי הנביא זכריה (יד:ט). והשוו צפניה ג:ט): "בְּיוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' אֶחָד וְשִׁמוֹ אֶחָד". כך ניתנה תשובה מובהקת לשאלת משה "מה שמו" – שמו אחד.

חזיון הסנה (שם' ג) מתאר את הקדשתו של משה לנביא שליח, ואת הטלת המשימה על שכמו לשחרור ישראל משעבוד מצרים. כבר בראשית דרכו חושף משה את עולמו ההגותי והתבונני דרך שלוש שאלות יסוד עליון עמדתו בעבר.¹ השאלות שהציג הן: מדוע לא יבער הסנה? מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים? מה שמו? (שם' ג:יג). לשאלות אלה ניתן מענה חלקי, מעורפל וחידתי באותו חזיון. לאחר ארבעים שנות נדודים במדבר, שנים גדושות באירועים סוערים, ניצב משה בערבות מואב ומסכם את התובנות, הלקחים והמסקנות שלו. ספר דברים כולו נכתב מתוך זווית הראייה הייחודית של משה והמבט המסכם האישי שלו על אירועי העבר.² בדבריו להלן אבקש להראות כיצד בפרשתנו משה מציע מענה לאותן שלוש שאלות מהותיות שהעסיקו אותו בראשית דרכו; שאלות הכרוכות זו בזו. דומני שתשובה עקרונית אחת ניתנה לשלושתן, והתשובה היא: אש התמיד.

שאלתו של משה "מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים" (שם' ג:יג) היא שאלה ספונטנית וכנה, שיסודה בענווה אמיתית. בכתוב זה, לראשונה בתולדותיו, משה נוקט לשון "אנכי" בדיבורו. לדעתי, אפשר לומר שזהו הגילוי הראשון של ה"אני" שלו. הוא מודע לכובד המטלה שה' מטיל על שכמו, והוא חושש שאינו כשיר למלא את המשימה. יתרה מכך, משה מבין מדברי ה' (פס' ז-ח) שהמטרה היא לשחרר את ישראל מהשעבוד המצרי ולהעלותם לארץ כנען, על מנת להנחילם את הארץ. ברור שזו אינה רק משימת שחרור, אלא גם משימת הנהגה לאורך שנים רבות. בהיותו מודע לכובד האחריות הוא מביע את חששו הגדול אודות העתיד. והנה אחרי ארבעים שנות נדודים במדבר תחת הנהגתו הוא נפרד מהעם, תוך שהוא נושא נאום מסכם ובו הוא מבטא את הגותו ואת תביעותיו מהעם לגבי העתיד. וכך נפתח נאומו (דב' ד:א-ה):

וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל שָׁמַע אֶל הַחֻקִּים וְאֶל הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אֲנִי מְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תַּחֲיוּ וּבְאֶתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נָתַן לָכֵן. לֹא תִסָּפֹּר עַל הַדָּבָר אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם וְלֹא תִגְרַעוּ מִמֶּנּוּ לְשִׁמֹּר אֶת מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם... רְאֵה לְמַדְתִּי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים כְּאִשֶּׁר צִוֵּנִי ה' אֱלֹהֵי לַעֲשׂוֹת כֵּן בְּקֶרֶב הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם בָּאִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ.

* ד"ר דוד כהן-צמח, מרצה למקרא במכון כרם, מכללת דוד ילין, ירושלים.

¹ ראו מאמרי: "משה הלוחם ומשה ההוגה", דף שבועי לפרשת שמות, תשפ"ה.

² ראו למשל דברי רמב"ן לדב' א:ה: "הואיל משה באר את התורה... לבאר אותם ולחדש בהם דברים... והזכיר כן להודיע כי מעצמו ראה לעשות כן ולא ציווהו ה' בזה", והשוו גם דברי אברבנאל.

³ כך נוסד הכינוי "משה רבנו".

⁴ השורש למ"ד הוא מאפיין מובהק של סגנונו של משה בספר דברים, ונעדר לחלוטין מארבעת החומשים הראשונים. ראו מאמרי: "תפיסת החינוך בספר דברים: עיון בשורשים למ"ד ויר"ה", אור למאיר, ספר היוכל למאיר גרובר (עורך: שמיר יונה), הוצאת אוניברסיטת בן גוריון, באר שבע תש"ע, עמ' 225-237.

⁵ ראו רמב"ן לשם' ג:יד.

⁶ מ"מ בובר, מלכות שמים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 91.

⁷ מול האנושות ה' הוא הבורא, אך מול ישראל הוא ההווה, הנוכח.

לד:יד). ייתכן שהצירוף "קנא שמו" הוא מענה לשאלת משה "מה שמו". התשובה תהיה לפיכך: הנצח.¹¹ הסנה הבורע משתקף בתיאור ההתגלות של המלאך לגדעון (שו' ו:יא-כד). כאן ארמוז רק לסלע עליו מגיש גדעון את מנחתו ולביטוי "ותעל האש מן הצור" (פס' כ-כא). הוא הדין למנחתו של מנוח (שו' ג:יט-כ) המועלית על הצור המשמש כמזבח, ומלאך ה' עולה באש מהמזבח. אפשר לסכם: המזבח עליו יוקדת אש התמיד עשוי לסמל את הסנה הבורע ואת ההר הבורע. כינוי ה' במקרא כגון צור, סלע, אבן (בר' מט:כד; דב' לב:ד; תה' יח:ג ועוד) וכיו"ב נתפסים עתה באור חדש. אשר לדמותו של הנביא השליח משה, שכבר בתחילת דרכו שאל "מי אנכי", אבקש להתמקד בפירוש המבוסס על הביטוי "בלפת אש" (שם' ג:ב) במשמעות לב של אש. דומני שחשיבות המונח "לב" בהקשר של אש עולה מתוך עיון בפרשתנו. כאמור, הצירוף "מתוך האש" בא תכופות בפרשה ויתכן שהוא מכונן לפירוש "מלב האש" כפי שעולה מחזיון הסנה.¹² לשאלתו זו ה' משיב: "כי אהיה עמך וזה לך האות כי אנכי שלחתיך" (שם' ב:יב). לא פורש כיצד יהיה עימו ומהו האות. "אהיה" בהקשר זה מסמל את ה', רוצה לומר, ה' עם משה. כיצד הוא עם משה? על כך משיב רש"י:

וזה המראה אשר ראית בסנה לך האות כי אנכי שלחתיך, וכדאי אני להציל, כאשר ראית הסנה עושה שליחותי ואיננו אוכל, כך תלך בשליחותי ואינך ניזוק.

פירוש מופלא זה המשווה את משה לסנה הבורע שאיננו אוכל משמש נקודת מוצא להבנת דברי ירמיהו: כי היה דבר ה' לי לחרפה ולקלס כל היום. ואמרתי לא אזכרנו ולא אדבר עוד בשמו והיה בלבי פאש בערתי עצר בעצמתי ונלאיתי כלל לא אוכל (כ:ח-ט).

ירמיהו, כמשה בשעתו, מסרב להביא את דבר ה' לעם. הוא אינו מעוניין לדבר בשם ה'. ואולם דבר ה' הוא כאש בוערת בליבו ובעצמותיו, ומייסרת אותו. הוא אינו מסוגל להכיל את האש הגדולה הזו, אך הוא מחויב להמשיך במשימה הנבואית. האש בליבו מייצגת את ה' שנמצא עימו ברציפות כמו הסנה הבורע ואיננו אוכל, וכמו אש התמיד. האש מייסרת אותו אך גם מדרבנת אותו וממריצה אותו לנבא. זו המשמעות העמוקה של דברי ה' למשה "כי אהיה עמך". במעמד הר סיני "האש הגדלה" הזו (דב' ד:לו; ה:כב; יח:טז) מאיימת על העם כולו, ואולם משה הוא היחיד שמסוגל לעמוד במחיצתה ואינו ניזוק, כדברי רש"י. כך גם הסנה הבורע שמוגדר "המראה הגדל" (שם' ג:ג) אינו מהווה סכנה למשה, כי ה' עמו. סיכומי של דבר: אש התמיד הנצחית מייצגת את ה', את משה, ואת הסנה הבורע.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

¹¹ לעניין "אל קנא" ומשמעותו המוחלטת והאינסופית ראו: מאיר וייס, "מבעיות 'תורת הגמול' המקראית", תרביץ שנה לב (תשכ"ג), עמ' 18-1. ולעניין "קנא שמו" ראו דברי שלמה דב גויטיין, **עיונים במקרא**, תל אביב תשי"ח, עמ' 331-318.

¹² השוו פירוש ראב"ע הארוך לשם' ג:ב, **תורת חיים**, ירושלים תשנ"ג, והערת העורך מ"ל קצנלבוגן, המציין שם את הביטוי "עד לב השמים" מפרשתנו (דב' ד:יא). ביטוי זה הוא חלק מהנאמר "וההר בער באש עד לב השמים", אשר לטעמי רומז לחזיון הסנה כנרמז לעיל.

לאלה יש להוסיף את ההטעמה בדבר מופשטות דמותו של האל: "קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים זולתי קול" (דב' ד:יב). וכמוכן, עיקר שליחותו של משה לשחרר את ישראל ממצרים מנוסחת בראש עשרת הדברות: "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" (דב' ה:ו). בהתאם לכך יוגדר האל-אלוהי החירות. לשאלת משה בחזיון הסנה, מה טיבו ומה מהותו של האל-ההתגלה אליו, ניתנת כאן תשובה תמציתית ועקרונית: ה' הוא אל-לוהי החירות.

השאלה "מדוע לא יבער הסנה" לא קיבלה מענה כלשהו באותו המעמד המתואר בשם' ג'. שלמה מאנדלקרן מציג בהערה קצרה את דברי ר"י אבן ספיר, שהסנה הוא "אילן שנהפך לאבן... וזה טעם והסנה איננו אכל, שאינו מסוגל להאחז בו האש, ולפיכך התפלא על המראה".⁸ ואומנם, ר' יעקב ספיר הלוי תיעד את הגעתו להר סיני, למקום בעירת הסנה, והבחין בתופעה יוצאת דופן: צמחים שונים על ההר אינם באמת צמחים אלא סלעים הנראים כצמחים.⁹ בעקבות כך הוא כותב: "והרי הוא אבן והוא לא נתן למאכולת אש... והיה א"כ תמיהתו מה שהסנה איננו אכל ולא מה שהיה בוער". כלומר, משה תמה על התופעה שהסנה, שהוא חומר בערה מובהק, איננו מתכלה על ידי האש. האש בוערת והסנה נותר שלם. הסבר מעניין זה מקבל לכאורה תימוכין באופן עקיף מהמקרא עצמו. הכתוב בשם' א יד: מצייין שן סלע ששמו סנה.¹⁰ האם משה בפרשתנו הגיע לאותה התובנה שמציג אבן ספיר? נראה לי שיש בסיס להנחה זו: הסנה בער באש (שם' ג:ב);

ההר בער באש (דב' ד:יא; ה:כ; ט:טו)
 הביטוי "ההר בער באש" מופיע 3 פעמים בספר דברים והוא מהווה מקבילה מעניינת לביטוי "הסנה בער באש". יש לציין כי מבנה כזה אינו קיים עוד במקרא. נראה לי שהקבלה זו עשויה ללמד שמשה המיר את הביטוי "הסנה" בביטוי "ההר". הווי אומר, הסנה אומנם איננו צמח אלא צוק הררי. מה שבער מול עיניו בעבר הרחוק היה הר שבווער באש, ומראה זה חזר שוב במעמד הר סיני. וכך גם בברכת משה (דב' לג:טז) הוא מצרף את "שכני סנה" להררי קדם ולגבעות עולם. ביטוי נוסף להקבלה בין חזיון הסנה למעמד הר סיני הוא הצירוף "מתוך הסנה" שמופיע פעמיים בשם' ג:ב.ד. בהקבלה לכך מופיע הביטוי "מתוך האש" עשר פעמים בתיאורי מעמד הר סיני (דב' ד:יב,טו,לג; לו; ה:ד,ט,כא,כג; ט:י; י:ד). הסבר פסיקלי זה איננו עומד על מקורה של האש ועל הסוגיה התאולוגית של התגלות האל. הסבר זה גם אינו תורם דבר להבנת הסנה הבורע כסמל וכמשל. ברור לחלוטין שסמל האש הבורע הוא עיקרו של חזיון הסנה וחזיון ההתגלות במעמד הר סיני. מנקודת ראות תאולוגית נראה לי, שהאש עשויה לסמל הן את ה' והן את משה; הן את השולח והן את הנביא השליח. כיצד מסמלת האש את ה'?

מהנאמר לעיל עולה, שהסנה איננו מתכלה באש מפני שאינו מדובר בצמח ממש, אלא באבן. כאשר חומר הבערה הוא חומר שאיננו מתכלה אזי האש הבורע עשויה להיות אינסופית, להתמשך לנצח. יתכן שזהו הרעיון המרכזי בדימוי הסנה הבורע. הווי אומר, ה' הוא נצחי. כידוע, על המזבח במשכן בערה אש התמיד (ויק' ו:1). הביטוי החוזר בכתוב זה "לא תכבה... לא תכבה" מסמל את נצחיות האל. אשר על כן, האמירה בפרשתנו "כי ה' אלהיך אש אכלה הוא אל קנא" (ד:כד) יש בו מן ההימזה ליכולת של ה' להעניש את החוטאים בכל עת ובכל מקום, הואיל והוא נצחי ואינסופי. כך גם בדיבר השני בעשרת הדיברות: "כי אנכי ה' אלהיך אל קנא פקד עון אבת על בנים על שלשים ועל רבעים לשונאי. ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותי" (ה:טז). לאותה בערה נצחית רומז גם הכתוב: "ומראה כבוד ה' כאש אכלת בראש ההר" (שם' כד:יז). מעניין לא פחות ההיגד "כי ה' קנא שמו אל-קנא הוא" (שם' כד:יז).

⁸ ש. מאנדלקרן, **קונקורדנציה לתנ"ך**, ירושלים - תל אביב תשל"ח, עמ' 801.

⁹ ראו יעקב ספיר הלוי, **אבן ספיר**, חברת מקיצי נרדמים, חלק ראשון, פרק ד"ד Lyck 1866.

¹⁰ ראו הערה 8 לעיל וכן בעמ' 1488.